

*Predrag Bejaković**

**ZBORNİK ZNANSTVENOG SKUPA “DEMOGRAFIJA
U HRVATSKOJ” POVODOM 50 GODINA RADA
AKADEMKINJE ALICE WERTHEIMER-BALETIĆ**

Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet - Zagreb
Zagreb, 2014., 514 stranica

Usprkos tome što je Hrvatska razmjerno mala zemlja, ima znanstvenike svjetske reputacije među kojima se svojim dugogodišnjim upornim radom posebno ističe akademkinja *Alica Wertheimer-Baletić*. Akademkinja Wertheimer-Baletić cijeli se radni vijek bavi demografskim problemima, pa je autorica mnogobrojnih knjiga, studija, istraživanja među kojima se posebno ističu knjige *Stanovništvo SR Hrvatske – Studije* (1971.); *Ekonomska aktivnost stanovništva - demografski aspekti* (1978.); *Demografija - Stanovništvo i ekonomski razvitak* (1982.); *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*, (1993.) te kapitalno djelo *Stanovništvo i razvoj* (1999.). Osim što se potvrdila kao iznimno uspješna znanstvenica, pedagoginja, bila je i mentorica mnogim studentima, magistrima i doktorima znanosti. Povodom 50 godina rada njezinog izuzetno uspješnog rada, na Ekonomskom fakultetu - Zagreb, organiziran je znanstveni skup “Demografija u Hrvatskoj”, a Zbornik radova¹ s tog skupa objavljen je pod istim imenom u novoobjavljenoj publikaciji Ekonomskog fakulteta Zagreb. Urednici publikacije su Anđelko Akrap, Ivan Čipin i Marin Strmota.

Zbornik započinje sveobuhvatnim pregledom znanstvene i pedagoške djelatnosti Alice Wertheimer-Baletić koji je pripremio Anđelko Akrap. Pojašnjavajući njezinu znanstvenu i nastavnu djelatnost, Akrap naglašava kako je ona već vrlo

* P. Bejaković, dr. sc., Institut za javne financije, Zagreb. (E-mail: predrag@ijf.hr).

¹ Zbornik je dostupan na mrežnoj stranici <http://web.efzg.hr/dok/KID//DEMOGRAFIJA%20U%20HRVATSKOJ.pdf>

rano jasno ukazala da je stanovništvo presudna odrednica društveno-ekonomskog razvitka, a nepovoljna demografska kretanja u Hrvatskoj nedvojbeno upućuju na sva ograničenja i neželjene posljedice koje smanjivanje broja i starenje stanovništva imaju na dugoročni razvitak zemlje. Njezina uspješna znanstvena i pedagoška aktivnost u zemlji i inozemstvu, nezaobilazni doprinos demografiji te veliki ugled bili su presudni čimbenici da je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu 1996. utemeljena Katedra za demografiju.

Prvi prilog u zborniku pod nazivom *Demografska posttranzicijska etapa u Zapadnoj Europi - obilježja i čimbenici (razdoblje od 1960. - 2010. godine)* pripremila je sama slavljenica akademkinja Wertheimer-Baletić. Prva demografska tranzicija - koja označava prvo smanjivanje mortaliteta, a nakon nekog vremena i smanjivanje nataliteta - zabilježena je u doba ubrzane industrijalizacije, urbanizacije, poboljšanja zdravstvene zaštite i širenja obrazovanja, a u članku se vrlo utemeljeno i detaljno razmatraju sadašnja demografska kretanja i njihov utjecaj na gospodarski razvitak. Autorica podsjeća kako su demografske promjene uvelike određene zbivanjima u ekonomskom, društvenom, kulturnom, zdravstvenom i tehničko-tehnološkom razvitku, pri čemu je teško točno predvidjeti utjecaj navedenih čimbenika na demografske promjene. Hrvatska je već 1970. godine, iako ekonomski razmjerno slabije razvijena, bila među zemljama koje su imale najniže stope prirodnog priraštaja (razlike između nataliteta i mortaliteta) pa je tako bila na pragu post-tranzicijskog razdoblja razvoja stanovništva.

Anđelko Akrap u svom zanimljivom prilogu proučava nekadašnje i današnje odrednice fertiliteta (prosječnog broja djece koje bi rodila svaka žena u dobi od 15 do 49 godina) u Hrvatskoj. Akrap pojašnjava kako se dugoročno snižavanje fertiliteta općenito povezuje s porastom udjela izvanpoljoprivrednoga sektora gospodarstva, **što je uvjetovano** općim promjenama vezanim uz modernizaciju društva. Dok je krajem 19. stoljeća gotovo devet desetina stanovništva Hrvatske **živjelo od poljoprivrednih aktivnosti, ubrzani proces industrijalizacije utjecao je da se njihov udio jako smanjio u razmjerno kratkom vremenskom razdoblju**. Ipak, i u uvjetima izrazite dominacije poljoprivrednoga sektora, zbog straha od podjele ionako malih poljoprivrednih imanja i na području današnje Hrvatske zabilježen je pad bračnog fertiliteta. Modernizacijom društva ostvarenom u prvom redu kroz industrijalizaciju i urbanizaciju, smanjeno je značenje dječjeg rada u poljoprivredi, a i razvitkom javnog mirovinskog sustava djeca prestaju biti jamstvo za materijalnu sigurnost u starosti, pa se dodatno smanjuje broj djece u obitelji.

Obilježja druge demografske tranzicije u Hrvatskoj u svom članku razmatraju *Ivan Čipin* i *Marin Strmota*. Teorija druge demografske tranzicije navodi kako je sadašnja niska razina stope fertiliteta posljedica prihvaćanja postmaterijalističkih vrijednosti i/ili želje za samoispunjenjem *što* postaje najvažniji cilj u *životu*, a rađanje djece sve je manje važno u životu pojedinaca i parova. Generacije rođene u 1960-ima u Mađarskoj, Sloveniji i Hrvatskoj među prvima su u socijalističkim

zemljama prihvatile ponašanje koje obilježava druga demografska tranzicije što se očituje u odgađanju rađanja prvog djeteta i povećanju broja razvoda brakova. U Hrvatskoj je doba neposredno nakon proglašenja samostalnosti obilježeno događajima poput rata, ekonomskom krizom, privatizacijom i gubitkom radnih mjesta što je sve dovelo do materijalne nesigurnosti i neizvjesnosti stanovništva, posebice mladih osoba, kojima je bilo jako otežano donošenje racionalnih životnih odluka, uključujući i one koje se odnose na osnivanje obitelji.

U kojoj će mjeri žena u suvremenom društvu moći uskladiti kućne obveze, ulogu majke i aktivnosti u svijetu rada izvan kuće u najvećoj mjeri ovisi o (ne) postojanju institucionalne podrške koja ženama stvara pogodne okolnosti da mogu istodobno imati djecu i ostvariti osobne životne vrednote. *Zdenka Damjanić* iznosi rezultate istraživanja stavova studentica Ekonomskog fakulteta u Zagrebu o radu izvan kuće, radnom vremenu i djeci. U tradicionalnim društvima, poput hrvatskog, kućanski se posao tradicionalno smatrao ženskom obvezom, dok je *pravi* plaćeni posao onaj izvan kuće bio rezerviran za muškarce. **Većina** ispitanica ne podržava paternalistički odnos države prema svojim osobnim životnim prioritetima u odnosu na obitelj i rađanje. Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako studenticama nije bitna uspješna karijera koliko im je važan potpun i uspješan obiteljski život. Također veliko značenje pridaju i ravnopravnoj raspodjeli kućanskih poslova, te se zalažu za razvoj različitih mjera vezanih uz bolje prilagođavanje radnog vremena u cilju uspješnog usklađivanja radnih i obiteljskih obveza.

O demografskim promjenama u Hrvatskoj piše *Ivo Nejašmić*. Hrvatsku obilježava smanjujući fertilitet, negativni prirodni priraštaj, depopulacija pogotovo zbog emigracija stanovništva u radnoj dobi i izrazito starenje stanovništva. Stoga Hrvatska ima vrlo nepovoljnu demografsku perspektivu jer će do 2031. godine zbog veće smrtnosti nego rodnosti svake godine prosječno gubiti više od 25.220 stanovnika, što će utjecati na daljnje smanjivanje udjela mladih osoba (do 15 godina starosti), na povećanje indeksa starosti (broj starih 65 i više godina na 100 mladih u dobi 0 - 14), narušavanje dobne piramide, smanjivanje ženskog fertilnog kontingenta i na pojačavanje neravnoteže između broja muškaraca i žena. To će imati izravne nepovoljne posljedice na smanjenje školske populacije, što će dovesti do zatvaranja većeg broja škola i smanjenja potreba za učiteljima i nastavnicima. Ujedno može se očekivati smanjenje i starenje radnoga kontingenta, a to znači smanjenje obujma i nedostatak radne snage te povećanje izdvajanja za mirovine, zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb. Stoga autor zaključuje kako će buduće demografske promjene i njihove posljedice biti veliki izazov za cjelokupnu gospodarsku i socijalnu politiku zemlje.

Nenad Vekarić dugi se niz godina bavi povijesnom demografijom i antropnimijom dubrovačkog područja i u svom prilogu preispituje tezu jesu li i prije 18. stoljeća postojali procesi demografske tranzicije. Za razliku od zapadne Europe, tranzicija mortaliteta u Hrvatskoj nije započela smanjenjem smrtnosti dojenčadi

već produljenjem životnoga vijeka. Taj je proces krenuo s juga, od Dubrovnika (približno krajem 18. i početkom 19. stoljeća), širio se dalje prema sjeveru Hrvatske i u drugoj polovici 19. stoljeća zahvatio Dalmaciju i Istru, a kasnije i kontinentalnu Hrvatsku. Smanjivanje broja djece u obitelji bilo je posljedica raznih gospodarskih i društvenih promjena, a i načina na koji se stanovništvo prilagođava promjenama u društvu. U povijesti su se često, uslijed epidemija ili ratova, događali procesi suprotnoga smjera od demografske tranzicije, odnosno povećanje mortaliteta dok je natalitet ostao na istoj razini što uvjetuje smanjivanje broja stanovnika. To se u hrvatskim krajevima dogodilo krajem 15. stoljeća zbog osmanskih osvajanja, a političko smirivanje i društveno-gospodarski razvoj početka 18. stoljeća promijenili su smjer demografskih kretanja, prije svega smanjivanjem stopa mortaliteta što je značilo početak demografske tranzicije.

Stjepan Šterc i *Monika Komušanac* izlažu strateška promišljanja hrvatskih demografa te upozoravaju na nastavak nedovoljne reprodukcije stanovništva, presudne za buduća demografska kretanja. Takav gotovo bezizlazni demografski slom nije moguće ublažiti revitalizacijom samo domaćeg stanovništva, dok potencijalni imigracijski tokovi stvaraju značajne poteškoće u očuvanju identiteta nacionalnoga prostora. Stoga autori smatraju kako se demografska problematika mora smatrati presudnom odrednicom ukupnoga gospodarskog, regionalnog i društvenog razvitka, umjesto njezinoga svrstavanja unutar socijalne i obiteljske politike. Demografsko pitanje treba smatrati strateški važnim, i njegovom je rješavanju potrebno posvetiti mnogo više pozornosti nego što je to dosad bio slučaj.

Slovenski znanstvenici *Janez Malačič* i *Jože Sambt* proučavaju fertilitet stanovništva Slovenije i Hrvatske te upozoravaju kako je njegova niska razina jedan od najvažnijih uzroka brzog starenja stanovništva. Između promatrane dvije zemlje najveće razlike demografskih trendova bile su unutar međunarodnih migracija pa je Slovenija imigracijska, dok je Hrvatska uglavnom emigracijska država. Razlike između dviju država kod fertiliteta su mnogo manje. U obje zemlje žene u reproduktivnoj dobi, ponajviše zbog produženja školovanja, rađaju sve starije i zbog toga dolazi do snižavanja stopa ukupnoga fertiliteta. Tako je, bez obzira na mortalitet i migracije, nezadovoljavajući broj rađanja temeljno obilježje demografskih trendova obje države. Fertilitet je prenizak i na osnovi projekcija, i još će se sniziti u nadolazećim desetljećima.

Cijenjeni hrvatski stručnjak za socijalnu politiku *Vlado Puljiz* piše o demografskim procesima i socijalnoj politici te pozornost posvećuje starenju stanovništva, koje je potrebno razlikovati od biološkog starenja te podrazumijeva opadanje nataliteta i pogoršanje dobne strukture stanovništva. Tako je danas *dob* postala jedno od ključnih obilježja socijalnoga statusa, kao što je to bila *klasa* u 19. stoljeću. Posljedice starenja stanovništva u europskim zemljama vrlo su brojne i dalekosežne, prije svega u znatnom povećanju javnih socijalnih troškova (za mirovinsko i zdravstveno osiguranje) i posebice u izdacima za dugotrajnu skrb o starim

i nemoćnim ljudima. Iako je starenje stanovništva bez sumnje veliko civilizacijsko dostignuće, ono je i ozbiljan problem koji suvremena društva trebaju što prije početi rješavati. Starenje stanovništva nameće potrebu definiranja novoga međugeneracijskog sporazuma, u koji je potrebno uključiti dodatne sastojnice, razviti nove vrijednosti i oblikovati javne politike.

Pero Aračić istražuje odnosne aspekte u kršćanskom identitetu pri čemu polazi od tvrdnje kako je taj identitet bitno odnosno povezan s Bogom, da je u stalnim promjenama i fragmentaran, kritičan prema ideologijama i otvoren trajnome rastu. Naglašeno pitanje identiteta u XX. stoljeću postalo je zaoštreno jer je dotadašnji neupitan i kršćanstvom ispunjen postojeći identitet postao ugrožen, a u nekim slučajevima je jednostavno nestao. U radu se izlažu rezultati prvog aspekta kršćanskog identiteta na primjeru molitve, sudjelovanja u misi, sakramenata ispovijedi i pričesti. Rezultati pokazuju međuovisnost molitve kao najneposrednijeg oblika komunikacije s Bogom i sudjelovanja u misi upravo zbog mogućnosti slušanja i tumačenja Biblije u slavlju mise.

Geograf, povjesničar i publicist *Dragutin Feletar* svoj prilog posvećuje demografskim istraživanjima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj te pobliže opisuje osnovne ekosustave Podravine, posebice šume. Šume i močvare poslužile su i kao skloništa za zbjegove ljudi u nesigurnim i nasilnim vremenima osmanske okupacije i prijetnji. Autor ističe kako su ljudi stoljećima živjeli od šuma koje su gotovo posve iskrčili u drugoj polovini 19. i u 20. stoljeću. Do danas šumski pokrov se zadržao na zemljištu nepovoljnom za poljoprivredu i na višim brežuljcima. Tako je praktično sve do kraja 19. stoljeća, a pogotovo u vrijeme slabe naseljenosti i dominacije gustih šuma, život uz Dravu i u niskom pridravskom području bio posve drugačiji nego u 20. stoljeću i danas.

O sličnostima i razlikama između kulturne antropologije i demografije piše etnologinja *Jasna Čapo*. Obje znanosti bave se proučavanjem stanovništva, ali su usmjerene na njegova različita obilježja. Demografi istražuju veličinu i strukturu populacije i njihove varijacije kroz vrijeme i prostor, dok se kulturna antropologija bavi društvenom organizacijom i kulturom stanovništva. Zato su različite i njihove znanstvene metode: demografija u najvećoj mjeri koristi kvantifikaciju, statističko modeliranje i testiranje hipoteza, a antropologija se služi kvalitativnim metodama većinom temeljenima na studijama slučajeva. Zanimljiv je njihov različit odnos prema spolu (rodu), dok će demografi *spol* smatrati neupitnom i samorazumljivom varijablom, antropolozi će govoriti o *rodu*, konceptu što je društveno uvjetovan i nastojati proučiti što rod podrazumijeva u svakome pojedinom društvu, odnosno kulturi. Dok demografija razmatra brojčano stanje i kretanje stanovništva u skladu i odnosima s gospodarskim, društvenim, kulturnim i drugim čimbenicima, antropologija će pokušati spoznati specifična kulturna značenja i ponašanja pojedinog društva.

Poznati teolog *Stjepan Baloban* razmatra utječe li vrijednosna (dez)orijentacija na demografska kretanja u Hrvatskoj. Baloban navodi kako empirijska istra-

živanja u Hrvatskoj u kojima se razmatra odnos prema braku, obitelji, djeci, poslu pokazuju kako se radi o temeljnim vrednotama koje su još uvijek na cijeni. S druge strane, u javnosti te u stručnim i znanstvenim raspravama upozorava se na pad nataliteta i smanjenje broja sklopljenih brakova što se često pripisuje gospodarskim poteškoćama i nedostatku najvažnijih materijalnih preduvjeta za brak i rađanje djece. Stoga autor smatra kako se proučavanje procesa depopulacije u Hrvatskoj ne smije ograničiti samo na nedostatak materijalnih sredstava koji određuju životni standard, nego u obzir treba uzeti i druge čimbenike vezane uz vrijednosno određivanje, kao na primjer, odnos prema braku i obitelji u kojoj djeca imaju mogućnost sigurnoga odrastanja i mnogim drugim društvenim odrednicama, pri čemu posebnu pozornost valja usmjeriti na očuvanje tradicionalnih vrednota.

Demografski razvoj Hrvatske u posljednjih četvrt stoljeća odvijao se u specifičnim i većinom nestabilnim vanjskim razvojnim uvjetima, ponajviše obilježenima Domovinskim ratom i teškoćama poslijeratne obnove i povratka. To je razdoblje mnogobrojnih prisilnih migracija koje su bez sumnje značajan čimbenik demografskih promjena u zemlji, o čemu piše *Dražan Živić*. Uz izravne demografske gubitke koji se procjenjuju na 22 tisuće poginulih, ubijenih, umrlih i nestalih osoba te velika materijalna razaranja, najznačajnija posljedica ratne agresije na Hrvatsku bile su prisilne brojne ratne migracije koje su obuhvatile više od milijun ljudi. Brojnost i trajanje takvih zbivanja uvjetuju da negativni migracijski učinci rata gotovo sigurno nikada neće biti do kraja uklonjeni. Mnogobrojna iskustva nedvojbeno pokazuju kako povratničke struje nikada neće u potpunosti obuhvatiti sve sudionike u prisilnim migracijama, odnosno iz različitih objektivnih ili subjektivnih razloga, ratni migranti neće se u potpunosti trajno vratiti u prijeratna prebivališta.

Mnoge današnje tekovine dugujemo upravo 19. stoljeću, koje se zbog mnogobrojnih događanja ponekad naziva i *dugim stoljećem*. Ono je i među ostalim događajima obilježeno i hrvatskim nastojanjima za stjecanje veće slobode unutar Austro-Ugarske monarhije *što je i djelomično postignuto* Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine. O Hrvatskoj i njezinom stanovništvu na početku nagodbenog razdoblja izlaže *Božena Vranješ-Šoljan* koja naglašava kako je gospodarski razvoj zemlje bio uglavnom obilježen izostankom industrijalizacije, a gospodarstvo se temeljilo na poljoprivredi i razmjerno slabom obrtništvu. Ipak, pred kraj 19. stoljeća sve su bili izraženiji znakovi modernizacije, ali za razliku od razvijenih zapadnih zemalja u kojima su reforme nastale iz potreba određenih društvenih slojeva i novih socijalnih struktura, u Hrvatskoj su reforme služile vladajućim ugarskim krugovima. Zbog raširenog siromaštva, gotovo nepostojanja zdravstvene zaštite i često prisutne gladi bile su vrlo visoke stope mortaliteta pa je usprkos visokim stopama nataliteta prirodni prirast stanovništva bio skroman. Ta je statičnost uvjetovala očuvanje postojećih demografskih struktura, a ne njihovo mijenjanje.

Demografsko stanje na jadranskim otocima na prijelazu u 21. stoljeće predmet je zanimanja *Ivan Lajića*. Dugogodišnje iseljavanje s otoka potaknuto gospodarskim razlozima (agrarna prenapučenost, industrijalizacija na kopnu, napuštanje poljoprivrede kao najvažnije gospodarske djelatnosti uslijed krize pojedinih poljoprivrednih djelatnosti i/ili poteškoća monokultura na pojedinim otocima) i političkim uzrocima (posebice političko iseljništvo) dovelo je do depopulacije mnogih otoka. Nakon emigracijske depopulacije koja je trajala približno do 1960-ih, uslijedila je i prirodna depopulacija, tako da je zabilježeno gotovo izumiranje mnogih otočnih zajednica. Prelaskom u novo tisućljeće službeni podaci o općem kretanju stanovništva jadranskih otoka pokazuju kako je zaustavljena višedesetljetna depopulacija, ali to je posljedica neprecizne primjene popisne kategorije "uobičajeno stanovništvo" jer su se brojni vlasnici kuća za odmor odlučili za to mjesto kao lokaciju pretežnog mjesta stanovanja iako u njemu ne borave tijekom većega dijela godine. Nadalje, demografski polet i revitalizacija uglavnom su ostvareni na premoštenim otocima, dok na onima koji nisu povezani mostom i nadalje se očituje snažno smanjivanje stanovništva koje će sigurno imati vrlo nepovoljne posljedice na gospodarski i društveni razvoj otoka, posebice južnodalmatinskih.

Demografsko starenje i mjere za zadržavanje starijih osoba u svijetu rada su tema kojom se bavi *Predrag Bejaković*. Zahvaljujući boljoj prehrani i zdravstvenoj zaštiti ljudi žive osjetno dulje, ali ipak razmjerno rano odlaze u mirovinu. Mirovine su uglavnom male, a mirovinski izdaci veliki. Istodobno u mnogim razvijenim zemljama nedostaje radne snage, pa odlazak u mirovinu osobe koja je još radno sposobna znači veliku štetu i za pojedinca i za društvo. U velikom se broju zemalja, posebice tranzicijskih, podiže zakonska dob za odlazak u mirovinu, a iznalaze se i drugi načini poticanja starijih osoba da ostanu raditi. Autor naglašava kako kod poslodavaca treba razbiti predrasude o manjoj radnoj proizvodnosti starijih zaposlenika, a starije osobe moraju imati jasne i bolje poticaje te mogućnost i uvjete da nastave raditi.

Za razliku od kraja 19. i početka 20. stoljeća, kada je vjerska struktura stanovništva Hrvatske bila razmjerno homogena (tako da su rimokatolici i pravoslavci činili oko 98% ukupnoga stanovništva), u proteklih pola stoljeća uslijedile su velike promjene stanovništva Hrvatske prema ovome obilježju, o čemu piše *Nenad Pokos*. U prvom popisu stanovništva nakon Drugog svjetskog rata 1953. godine 74% stanovništva Hrvatske pripadalo je rimokatoličkoj vjeroispovijesti, nešto više od 11% bili su pravoslavci, a svaki osmi stanovnik izjašnjavao se kao ateista. Vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1991. godine pokazuje kako se nešto povećao udio pripadnika rimokatoličke vjeroispovijesti, udio pravoslavaca uglavnom je zadržan, dok se znatno smanjio udio osoba koje su ateisti. U posljednja dva popisa gotovo devet desetina stanovnika izjašnjavali su se kao rimokatolici, dok se broj pravoslavaca više nego prepolovio. Istina, u posljednjem popisu iz 2011. u odnosu na 2001. godinu zabilježeno je smanjivanje udjela rimokatolika, udio pravoslavaca približan je kao i 2001. godine, a povećao se broj i udio muslimana,

židova, pripadnika istočnih religija i posebice sljedbenika ostalih religija, pokreta i svjetonazora kao i osoba koje nisu vjernici.

Nepovoljna demografska kretanja *čija* su se negativna obilježja pojačala u posljednjem dvadesetogodišnjem razdoblju zbog gospodarskih, društvenih i političkih promjena, predmet su zanimanja *Snježane Mrđen*. Autorica podsjeća kako je 2001. godine prvi put zabilježeno smanjenje broja stanovnika Hrvatske koje nije samo posljedica promjene metodologije obuhvata stanovništva već i negativnog prirodnog kretanja od 1991. godine i negativnog migracijskog salda. Mrđen provodi analizu demografskih kretanja na teritorijalnoj razini naselja, kako bi što točnije ustanovila prostornu depopulaciju stanovništva i razinu depopulacije. Ujedno izdvaja ruralna naselja od gradskih, uz posebno razlikovanje prigradskih naselja većih gradskih središta kako bi se omogućilo proučavanje različitih trendova prirodnog kretanja i migracija. U proučavanju različitih demografskih trendova u Jadranskoj i Kontinentalnoj Hrvatskoj, Mrđen zaključuje kako je Jadranska Hrvatska imala veće smanjenje broja stanovnika u razdoblju 1991. - 2001. od Kontinentalne Hrvatske, uglavnom više zbog negativnog migracijskog salda nego zbog prirodnog smanjenja.

Mladen Smoljanović i Ankica Smoljanović pobliže istražuju najvažnija obilježja stanovništva srednjodalmatinskih otoka. Svi promatrani otoci bilježe negativni prirodni prirast, a popisni porast stanovništva posljedica je povećanog doseljavanja. Kretanja ukupnog broja stanovnika na svim srednjodalmatinskim otocima, kao i za svaki pojedinačni otok, pokazuju kako je smanjenje nastalo najviše zbog smanjenja naseljenosti unutrašnjosti otoka. Najizrazitije smanjenje ukupnog broja stanovnika u posljednja dva međupopisna razdoblja 1991.-2011. zabilježeno je na Visu, gdje se broj stanovnika smanjio za više od petine. Posebno su zanimljive analize istočnih dijelova otoka Brača i Hvara, koji zbog prometne izdvojenosti i nedostatka opskrbe vodom, doživljavaju naglašenu depopulaciju pa se mogu smatrati *otoci na otocima*. To je uvjetovalo i veliku razliku u gustoći naseljenosti koja je na zapadnom dijelu otoka Hvara čak 8 puta veća nego na istočnom.

O povezanost demografije s drugim društvenim, posebno ekonomskim značnostima piše *Nada Antić*. U Hrvatskoj je približno u posljednjih 50 godina pojačano zanimanje za proučavanje broja i strukture stanovništva kao i za razvoj demografije kao znanstvene discipline. Iako demografi raspolažu dragocjenim arhivskim materijalom i statističkom bazom podataka popisa stanovništva u dužem povijesnom razdoblju te specijalističkim znanjima u njihovom tumačenju, Antić smatra da su važna područja demografskih istraživanja u Hrvatskoj, poput regionalnih demografskih istraživanja i projekcije stanovništva, u značajnoj mjeri zanemarena. Posebno je složeno i zahtjevno oblikovanje i provedba odgovarajuće populacijske politike kao dijela ukupne strategije razvitka, što nužno podrazumijeva suradnju stručnjaka iz različitih područja znanosti poput demografije, ekonomije, socijalne politike i drugih.

Na temelju popisnih rezultata iz 2001. godine, *Ivo Turk* u svom prilogu obrađuje pitanje dnevne migracije stanovništva u 29 srednjih gradova Hrvatske. Broj dnevnih migranata iz pojedinoga naselja u pravilu je obrnuto proporcionalan gravitiranju okolnih naselja prema promatranom gradu, dok je broj migranata u pojedino naselje proporcionalan. Tako se jasno mogu razlučiti dvije skupine srednjih gradova u Hrvatskoj: jedni imaju izraženu funkciju rada i obrazovanja pa su ustvari funkcionalno neovisni, dok su drugi oni koji nemaju dovoljno naglašenu tu funkciju pa su vezani za veće gradove. Uzrok povećanja broja dnevnih migranata koji rade u srednjim gradovima jest urbanizacija njihove ruralne okolice, na što je značajno djelovalo i poboljšanje prometne povezanosti, deindustrijalizacija te povećanje ovisnosti pojedinih srednjih gradova o regionalnim centrima i ostalim velikim hrvatskim gradovima.

Ova vrijedna knjiga završava popisom brojnih znanstvenih tekstova akademkinje Alice Wertheimer-Baletić, koja je autorica 20 knjiga i poglavlja u knjigama, 18 monografija i studija, više od 130 članaka i priopćenja na znanstvenim skupovima te 27 priloga u zbornicima i ostalim znanstvenim priložima.

Najkraća poruka svih autora u knjizi je važnost demografije kao znanosti koja proučava dugoročne tokove kretanja broja i obilježja stanovništva. Demografske analize temelje se na vremenskim serijama podataka koje odražavaju godišnja kretanja broja stanovnika ili češće na temelju rezultata popisa stanovništva. Kako su demografski trendovi izuzetno važna odrednica cjelokupnog društvenog razvitka, može se istaknuti da je u Hrvatskoj potrebno osmisliti i provoditi odgovarajuću dugoročnu populacijsku politiku te sustavno provoditi u značajnoj mjeri zanemarene projekcije stanovništva, uključujući projekcije radne snage i dobnoga sastava stanovništva. Projekcije stanovništva nemoguće je kvalitetno pripremiti bez usvojenih suvremenih demografskih metoda i modela i uske suradnje stručnjaka iz raznih područja, posebno onih koji se bave projekcijama gospodarskoga razvitka. Ova je knjiga jasan pokazatelj i dokaz moguće uspješne interdisciplinarne suradnje koja je toliko važna za postizanje gospodarskog i socijalnog razvoja.